

SLOVÁCI NA ZAKARPATSKEJ UKRAJINE

**ZBORNÍK MATERIÁLOV
Z ODBORNÉHO SEMINÁRA
KONANÉHO V BRATISLAVE
19.XII.1997**

Zostavil:
Ladislav Čáni

**DOM ZAHRANIČNÝCH SLOVÁKOV
1998**

Foneticko-fonologická stránka slovenských nárečí v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny

Natalija J. Dzendzelivska (Užhorod)

1. Na území Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, predovšetkým v jej západnej a čiastočne aj centrálnej časti, dnes žije značné množstvo Slovákov, ktorých celkový počet podľa údajov z roku 1970 je viac ako 10 tisíc (Dannyje, 1970) a podľa údajov z roku 1979 viac ako 8 tisíc (Dannyje, 1979). Podľa novších odhadov na Zakarpatsku žije okolo 22 tisíc Slovákov, ale táto informácia nie je podložená žiadnym dôveryhodným zdrojom (Slovenské zahraničie, 1997, s. 17). Novších oficiálnych údajov dotýkajúcich sa národnostného zloženia a počtu Slovákov v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny niet.

1.1. Slováci na Zakarpatsku sú potomkami presídlencov z 18.-19. stor., v prevažnej miere z územia východného a sčasti aj stredného Slovenska. Na nových miestach sa slovenskí kolonisti usadzovali v kompaktných skupinách, a to v blízkosti miest dobývania nerastných surovín a pri dôležitých obchodných cestách, vytvárajúc už v existujúcich ukrajinských obciach vlastné slovenské ulice, okraje alebo osady vedľa nich. Tieto nové geografické objekty dostávali spravidla názvy, ktoré poukazovali na spôsob činnosti presídlencov, alebo zachovávali ich pamäť na tie miesta, odkiaľ pochádzali: Huta pri Kamjanyckej Hute, Huta pri Rodnykovej Hute, Huta pri Polianskej Hute, Hamra pri Antonivke, Hamra pri Turji Remetáčach, Hamra pri Lysyčeve, Potašňa pri Perečyne, Liptaki pri Velykom Bereznom. Slovenskí presídlenci z gemerského Klenovca svoje nové trvalé bydlisko na Zakarpatsku nazvali Nový Klenovec, ba dokonca aj rieku Vyznycu premenovali na Rimavu (Turis, 1992, s. 20).

1.2. Presné údaje o rokoch presídlenia Slovákov na Zakarpatsku nie sú známe. Výnimkou v tomto smere je obec Klenovec, pri ktorej sa uvádza, že v prvej polovici devätnásťteho storočia zasiahla Klenovec vlna vystáhovalectva. Začalo sa to siedmimi rodinami, ktoré sa v roku 1827 vystáhovali a založili Nový Klenovec. Do roku 1834 sa z Klenovca do Nového Klenovca vystáhovalo takmer 400 osôb (Tóbik, 1963, s. 47; Turis, 1992, s. 20).

1.3. Slovenskí osídlenci 18.-19. stor. sa vo všeobecnosti nachádzali v mnohých obciach centrálnych a západných okresov Zakarpatska, zvlášť na

území dnešného Užhorodského, Perečynského, Mukačevského, Velykobereznianskeho, Svaťavského a Iršavského okresu (Niederle, 1906, 114; Petrov, 1928, s. 199-201, 238, 262, 302; Místopis, 1919, s. 14-15, 19). V tých obciach, v ktorých slovenské skupiny boli malé a v ktorých z rozličných príčin Slováci zanechali svoje remeslo a začali sa venovať poľnohospodárstvu, ich styky s Ukrajincami sa zintenzívnilo do takej miery, že v niektorých dedinách sa Slováci časom asimilovali, z niektorých obcí sa celkom alebo čiastočne vystáhovali. Napríklad v dedinách Hlyboke, Rodnykova Huta, Verchna Hrabivnycia, Dračyne sa časť obyvateľov dnes hlási k slovenskej národnostnej menštine, no svoju rodnú slovenskú reč už takmer nepamäta a v každodenom živote používa miestne ukrajinské nárečie. V Poľanskej Hute dnes Slováci už nežijú, ale starší obyvatelia obce pamätajú, že tu boli a zaoberali sa sklárstvom.

V roku 1947 sa väčšina slovenských obyvateľov obcí Nový Klenovec a Kamianycka Huta (miestna časť Sklená Huta) vrátila na Slovensko (Tutris, 1992, 47).

1.4. V dedinách Antonivka (Ant), Domanynci (Dom), Dovhe (Dov), Kamianycka Huta (KHa) (miestne časti Stredná Huta a Suchá Huta), Koľčyne (Koľ), Lysyčeve (Lys), Klenovec (Kl), Perečyn (Per), Seredne (Ser), Stořonycia (St), Turji Remety (TRe), Velykyj Bereznyj (VBe), Zabrid' (Zab), kde boli pomerne veľké skupiny Slovákov a kde Slováci donedávna (v Lysyčeve ešte aj v súčasnosti) zachovávali svoje odborné remeslá, aj dnes žije značný počet slovenského obyvateľstva, ktoré dobre uchovalo svoje rodné slovenské nárečie a aktívne ho používa v bežnom živote (v ďalšej časti príspievku používame uvedené skratky obcí).

2. Fonetický výskum nárečí v sledovaných obciach svedčí o tom, že tieto dialekty sú pôvodne východoslovenské (výnimkou je stredoslovenské nárečie obce Kl). Slováci na Zakarpatsku sa však v prevažnej miere zaoberali spracovaním železa, zamestnávali sa v drevo spracujúcich, sklárskych a iných podnikoch, svoje vlastné zeme takmer nemali, a tak, hľadajúc prácu a zárobok, veľmi často menili svoje bydlisko a stáhahovali sa z miesta na miesto. To viedlo k značnému miešaniu obyvateľstva a k vzájomnému ovplyvňovaniu sa jeho pôvodných nárečí. Preto sa dnes nárečia jednotlivých skúmaných obcí len ľažko dajú začleniť k niektorému typu východoslovenských nárečí. Postupne sa tu vytvoril špecifický fonetický systém, ktorý je bezosporu východoslovenský, ale v mnohých prípadoch nie je totožný so žiadnym východoslovenským nárečovým typom.

2.1. Vo fonetickej rovine takýmito celovýchodoslovenskými znakmi sú:

a) nedostatok fonologickej kvantity;

b) prízvuk na penultime (výnimku tvoria nárečia obcí Dom, KHu a St);

c) typické formy s rot-, lot- (<^{*}ort-, ^{*}olt-): *rosnuc, rouni, lokec, loňski*;

d) e-ová jerová striednica: *deska, ten, oves, kedi, buben, kotel, orel, pes. Areály mox, dišč, von, xabza (habza, boza, bez), ku (gu)* sú známe na celom východoslovenskom území;

e) nedostatok slabičného r, l: *horb, hardi, karčma, kark, verba, zarno, kurč, žoltko, žolti (žouti), vouk (vil'k), tlusti, slunko, sliza (solza)*;

f) vokál e za pôv. e v krátkej pozícii, v dlhej pozícii pôv. e > a, po labiálnych konsonantoch a r e > ja: *pamec, smed, hovežina, Žekovac, Ľehnuc, češko, peňeži, časc, začac, mešac, svati, spočatku, pjati, pamiatka, vjazac, porjadek (porjadok), hutorja*.

g) labiovelarizácia pôv. e, ě > o po depalatalizovaných sykavkách: *čolo, pšono, čort, išol, žobrac, šomrac, šopkac, žolti (žouti), čolnok (čounok)*;

h) zmena pôv. e, ě > a v slovách: *žaludek (žaludok), žaluž (žalud'), čarni, večar a v tvaroch zámien a prísloviek s predponou da-* (< ^{*}de-): *dagdze, dakotri, dačo (daco), dajaki*;

i) asibilácia: *Žel'ic, Žiuka, Žeci, cixo (ciho), zabic, scena*; mäkké ť, ď sa vyskytujú len v cudzích slováčach, v detskej lexike a v onomatopojach (Dzendzelivská, 1974, s.). Výnimku tvoria nárečia obcí Dom, KHu, St, kde ť, ď sa systematicky fixujú v jednotlivých gramatických formách (príklady pozri v 5.1./b., 6.1./h.).

2.2. Slovenské nárečia na Zakarpatsku v súčasnosti tvoria jediný systém, napriek tomu však majú svoje špecifické zvláštnosti. Na základe porovnávacej analýzy fonetiky nárečí skúmaných obcí s fonetickej systémom nárečí východoslovenského a stredoslovenského makroareálu vyčleňujeme 5 zniechaných typov týchto nárečí: abovsko-zemplínsko-šarišský, v ktorom prevažujú fonetickej javy vlastné abovským nárečiam (Dov, Koľ, Lys, Per, TRe, VBe), zemplínsko-abovsko-šarišský, s prevahou zemplínskych fonetických javov (Ant, Ser, Zab), užsko-zemplínsky (Dom, St), užsko-sotácky (KHu) a stredoslovensko-východoslovenský (KI).

3. Fonetika nárečí Dov, Koľ, Lys, Per, TRe, VBe svedčí o tom, že sú to nárečia miešaného abovsko-zemplínsko-šarišského typu. Značná časť fonetickej javov je pôvodne abovská, ale sú tu aj jednotlivé zemplínske a šarišské prvky.

3.1. Fonetické zvláštnosti nárečí:

a) na mieste pôv. jerov v tvaroch so sufikom -ъk, -ьк, prefixom съ-, v predložkách съ, отъ, podъ máme doložené e: *oblaček*, *њебораčек*, *perstenek* (*perscenek*), *zadek*, *zebrac*, *zo mnou*, *podo mnou*, teda zhodne so stavom v abovských a šarišských nárečiach;

b) neprebehla tu zmena o > u, za pôv. o, ó, je samohláska o: *vol*, *koň*, *nož*, *moj*, *on*. Sporadicky sa táto zmena vyskytuje v slovách ako: *pujžem*, *pujže*, *pujd*, *na pujže*, ktoré považujeme za lexikálne prevzatia z miestnych ukrajinských nárečí.

c) samohláska e za pôv. e, ě v krátkej i dlhej pozícii: *pero*, *pec*, *kvetki*; *orex*, *obed*, *boľesc*, *bledi*; sú tu aj prípady s e, ě > i: *zvirka*, *bili*, *biľic*, *bida*;

d) v nárečí obci Dov, Koľ, TRe sa vyskytuje zmena x > h: *muha*, *orehi*, *hľevik*, *mehi*. Pravda, tento jav nachádzame najmä v reči staršej generácie, v reči mladšej generácie sa vyskytuje len sporadicky.

e) zmena š > s, ž > z: *seno*, *sežel*, *sveto*, *osem*, *spivac*, *vzal*, *zima*, *zimne*, *zeleňina* (Koľ, Lys, Per, TRe, VBe). Tento jav môžeme zahrnúť do javov ukrajinsko-slovenskej interferencie. V niektorých slovách (pravdepodobne sú to pozostatky staršieho stavu) máme doložené š, ž (< s, z): *šežemžešat*, *muší*, *priňešce*, *sušetka* (ale u *susedox*), *žešati*, *ošemžešat*, *mešačni* (Koľ, Lys, Per, TRe, VBe), *vžali* (Koľ), *šežmi* (Lys). V nárečí obce Dov je doložená zmena s, z > š, ž: *šneh*, *švetlo*, *šmece*, *željeni*, *želeňina*, *žem*, teda zhodne so stavom v abovských nárečiach.

f) v nárečí obce Lys sa vyskytuje zmena dl>ll: *močillo*, *prella*, *sella*, *klalla*, *polla* (podľa). Keďže táto zmena sa vo východoslovenských nárečiach nevyskytuje, a pritom je známa v okolitých zakarpatských ukrajinských nárečiach (Dzendzelivskyj, 1965, s. 110), považujeme ju za jeden z výsledkov interferencie.

g) v nárečí obce TRe na mieste východoslovenského l máme depalitizované l: *lehnuc si*, *leva*, *bledi*, *kolesc*, *led*. Výslovnosť l (< l') je zachytená aj v niektorých šarišských nárečiach (Buffa, 1995, s. 73).

4. Značná časť fonetických javov svedčí o tom, že nárečia obci Ant, Ser, Zab sú pôvodne zemplinske s jednotlivými zvláštnosťami vlastnými abovskému a šarišskému nárečovému areálu.

4.1. Na základe toho kvalifikujeme tieto nárečia ako zmiešaný zemplínsko-abovsko-šarišský typ:

a) za pôv. jerov v tvaroch so sufikom -ъk, -ьк a prefixom съ, v predložkách съ, отъ, podъ je o: *jarmarok*, *lazok*, *harčok*, *lancok*, *poradok*, *podo*

mnow, zo mnou, zobrac (Ser, Zab), teda zhodne so stavom v zemplínskych nárečiach. Výnimku v tomto smere tvorí nárečie Ant, kde je v tejto pozícii e: *prašek, smutek, poškrobek, zedrac, ze mnou, pode mnou*.

b) na mieste psl. o v pôvodne dlhých a zdĺžených zatvorených slabikách máme u: *stul, muž, hnúj, txur, svuj, dvur*. Tento jav je rozšírený vo všetkých zemplínskych (výnimkou sú nárečia dolného Zemplína) a šarišských nárečiach.

c) na mieste psl. ě v pôvodne dlhých slabikách máme doložené i: *xlīb, xlīu, hñiu, bida, vira*, teda tiež zhodne so stavom vo väčšine zemplínskych a šarišských nárečí;

d) obojperné u za v na konci slabiky: *hñiu, kreū, pijauka, ȝiuka*, čo je typické pre zemplínske, abovské a časť šarišských nárečí (západná hranica východoslovenského areálu *kreū* prechádza po línii Košice-Giraltovce-Stropkov);

e) stvrđnutie spoluhlások s, z na š, ž v nárečiach Ant, Zab: *želénim, žem, žim, šestra, šníh, špevaňe, še*. Zmena s > š, z > ž vo všeobecnosti je vlastná abovským nárečiam a nárečiam dolného Zemplína. Považuje sa za výsledok maďarsko-slovenského jazykového kontaktu.

Stvrđnutie s > š, z > ž v nárečiach Ant, Zab pravdepodobne možno hodnotiť ako jav ukrajinsko-slovenskej interferencie.

V nárečí Ser, ako aj v zemplínskych nárečiach vôbec, š, ž sú zachované: *šveto, šliuka, špivali, maržli, vožic, zvirka*.

V skupine str- (z * sr-) celozemplínska zmena str- > str sa nevyskytuje: *streda, stribro, stretnuc*.

f) predložka v sa vyslovuje ako u: *u vajcoj, u vuxoj, u Ameriki* zhodne so stavom v zemplínskych nárečiach.

4.2. Okrem uvedených fonetických javov možno jednotlivé zvláštnosti pozorovať v nárečí Ser. Všetky tieto javy sú celozemplínske (okrem nárečí dolného Zemplína):

a) ajednodušenie spoluhláskovej skupiny sc na konci slova na s v neurčitkových tvaroch slovies: *klajs, pľejs, najs*. V iných tvaroch táto zmena neprebehla, porov.: *ščesce, poscel'*, na *mosce, koscel, povinosc*;

b) epentetické j pred s (< sc < st') v tých istých tvaroch: *klajs, pľejs*;

c) minulé pričastie má všeobecnú zemplínsku podobu: *povid, pik, jid, ſis*.

5. Nárečia obcí Dom a St začleňujeme do zmiešaného užsko-zemplínskeho nárečového typu.

5.1. Fonetické zvláštnosti nárečí spoločné s užskými nárečiami:

a) pohyblivý prízvuk;

b) mäkké Ŀ v 3. os. mn. čísla slovies prítomného času: *čitajúť*, *kažúť*, *zobúť*, *skrivajúť* se, *metajúť*;

c) v nárečí obce Dom je v niekoľkých slovách zafixovaná zmena *y > o po perniciach: *mo*, *zubo*. Pravda, uvedený jav, ktorý je vlastný užským a tiež južno-západnej časti ukrajinských zakarpatských nárečí, sa v iných slovách v tej istej fonetickej pozícii nevyskytuje (Dzendzelivskyj, 1965, 31-32).

5.2. Fonetické zvláštnosti spoločné so zemplínskym nárečovým typom:

a) o za pôv. jery v tvaroch so sufikom -ъk, -ъk, prefixom съ-, v preložkách съ, отъ, podъ: *lancok*, *harčok*, *mlinok*, *orišok*, *zobrac*, *za mnou*, *podo mnou*, *bezo mňe*;

b) vokál u za psl. o v pôvodne dlhých a zdĺžených zatvorených slabikách: *vuz*, *dvur*, *kuň*, *txur*, *stul*, *muj*, *sul'*, *ňebuj se*, *pust*, *vul*;

c) vokál i za psl. ě v pôvodne dlhých, resp. zdĺžených slabikách: *sňih*, *mľiko*, *xliu*, *obid*, *hňiu*, *mira*, *hrišňik*, *vira*, *triska*;

d) výskyt mäkkých spoluhlások š, ž: *žem*, *źme*, *žima*, *(na) vože*, *šeno*, *šestra*, *šliuka*, *šviňa*, *ješeň*,

e) skupina str- (< *sr-) na začiatku slova má podobu str-: *stribro*, *streda*, *stredok*, *striľac*;

f) obojperné u za v na konci slova a vnútri slova pred spoluhláskou: *kreu*, *reū*, *dauño*, *prauda*, *pľeuňa*, *oyca*, *makoúňik* a u < l v prípadoch: *maū*, *robiū*, *dau*;

g) zjednodušenie spoluhláskovej skupiny sc > s v tvaroch infinitívum slovies: *poklajs*, *pajs*, *pľejs*, *viňejs*, *jejs*;

h) protetické v v slovách: *vun*, *vona*, *vono*, *vuľxa*, *vuzic*.

6. Nárečie obce Kamianycka Huta predstavuje zmiešaný užsko-sotácky nárečový typ a je poznačené značným vplyvom miestnych ukrajinských dialektov.

6.1. Fonetické zvláštnosti nárečia:

a) neustálený slovný prízvuk;

b) výskyt zatvorených (úzkych) samohlások e, o.

Zatvorené o sme zaznamenali: - za psl. o v pôvodne dlhých a zdĺžených zatvorených slabikách: *stol*, *nož*, *dvor*, *moh*, *kop*, *vol*;

- v niektorých slovách za pôv. u: *korka*, *korňik*, *skorka*, *kocor* (porov. Dzendzelivskyj, 1965, s. 38). Zatvorené e je doložené na mieste:

- psl. e, ě, v pôvodne dlhých slabikách: *běda*, *bělic*, *žeuķa*, *mleko*, *hrex*, *ka-meň*, *oheň*;

- za etymologické y v slove: *reba*;
  - za pôv. į v slove *dešč*

c) fonernatické rozlišenie zadného y a predného i vo vokalickom systéme: *sydlo, syr, ščiryj, dym, mlyn, ryje, motovydlo; vosoki, drahi, ziki, hluxi, karmit, cixo, kercica*.

Za y po perných spoluhláskach je o: *šízmo*, *slupo*, *hribo*, *mo*, *hlupoj*, *voje* (porov. Dzendzelivskyj, 1965, s. 32).

d) zmena mäkkého č>š: *maška, pšola, kolaše, šižmo, pešivo, za-*
rmoška, x̄leuša (porov. výskyt tohto javu v ukrajinských nárečiach, Dzendze-
 livskij, 1965, 81);

e) zmena l>u v l-ovom particíniu venuj prekúvanju začiatu maw

f) zachovanie historických alternácií k/x, h/ž, x/š v dat. a lok. sing. substantív pôv. a-kmeňa: *draha - draže, noha - nože, ruka - ruce, luka - luce, Amerika - Americe, bľaxa - bľaše, bloxa - bloše*:

g) na rozdiel od ostatných východoslovenských nárečí okrem mäkkého

kých spoluuhlasok č', d', ň, l' sú tu palatalizované ʒ', ʐ', ſ', ſ̄', k', h', x', r': *ce'le*, *po'lō*, *kluš*, *kozla*, *tyzzeň*, *starau*, *jar*, *mlynar*, *zat'*, *noxet'*, *saza*, *visu*, *husatko*;

h) v nárečí obce KHu sa mäkké t' , d' zmenilo na c, 3. Táto zmena však neprebehla pravidelne. Napríklad mäkké t' , d' sa vyskytuje:

- v 3. os. mn. čísla slovies prítomného času v zakončeniacach -ut' -iut'

- v tvaroch infinitív - se, budu, režu, revju, pešu;

- v tvaroch infinitivu slovies: *lehniť*, *hľedať*, *mlačiť*, *karmiť*, *šekat*.

Výnimku tvoria infinitívky zakončené na -sť, kde -st' > s: *klas, pas, priňes, od-
ves, pris*;

- v niektorých ukrajinských lexikálnych prevzatiach: *loket'*, *paproť*, *et'*, *zeset'*, *tiň*, *ščesťa*.

7. Do zmiešaného stredoslovensko-východoslovenského typu patrí nárečie obce Kľ.

7.1. Pomerne veľká časť fonetických javov svedčí o tom, že tento dialekt je pôvodom západogemerský:

a) za 'ort- je rat- v slovách: *rasporka, rasoxa*, skupiny rot-, lot- v slo-
vách: *rokita, rožeň, ruožze, rouni, narosla, loket'*.

b) jerová striednica $\check{b}$ > e, o, a, i: sen, loket, max, loška, von, xapst, diš; $\check{b}$ > e, a, o: xlapiec, o'ec, peň, deň, oves, ocet, edon, l'an, l'axki, xlaphšok vnušok, oblašok;

c) skupiny dl bez zmeny: sadlo, mihule, vlnky, vlnky, vlnky

d) slabičné ř, l: *srdce*, *prvek*, *zrno*, *vrba*, *kršma*, *tvrdo*, *vlnky*, *vlna*, *plní*,

e) za pôv. krátke e po perných spoluhláskach je e, po ostatných spoluhláskach je a; za pôv. dlhé e je ja: *meso, smedni, peta, vešsi, mekuo; l'ahnut, tel'a, ta, ma, sa; prasiatko, d'eviati, pamiatka, piatok, sedia, robia;*

f) diftongy ia, ie, uo: *d'eviati, riadila, sviatok, svieži, hriex, biela, kuoroška, vuobec, puojdem, skuor;*

g) neprítomnosť labiovelarizácie e, ě > a po sykavkách a c: *celi, celkom, precediť, cep, šierne, vešer;*

h) zjednodušenie skupín st' > s v infinitívnych tvaroch slovies: *ňes, klas, vez, viľez.*

Zmena st'>s sa nevyskytuje v prípadoch ako: *kost', šest', dost', mekost';*

i) mäkké spoluhlásky ť, ð, ň, l': *flaška, d'eň, l'axko, oťec, peň, ale, jeleň;*

j) spoluhláska v sa vyslovuje ako obojperné u (pozícia konca morfém): *vipiuka, priažou, slamou* bilabiálne u je aj v prípadoch: *krišau, miseu, pisau*

k) za č je š: *oblašok, šierne, kraviška, kľepaš, vešer, laviška* (Izoglosa tohto javu zaberá celý západogemerský región. Táto zmena je známa aj v časti južno-lemkovských a v celom rade zakarpatských nárečí; Denzelivský, 1965, s. 8).

7.2. V nárečí obce Kl možno sledovať niektoré fonetické javy, bezprostredne spôsobené alebo vplyvom susedných východoslovenských nárečí (obec Kol', kde tak isto žije značná časť Slovákov, pochádzajúcich z územia východného Slovenska, sa nachádza 2 kilometre od Kl), alebo miestnymi ukrajinskými dialektmi. K takýmto javom patrí:

a) strata kvantity;

b) penultimový prízvuk;

c) v niektorých prípadoch zjednodušená výslovnosť diftongov: *d'it'a, mesac, m'leko, peňaze, mišanka, koň, stol, nož, moj;*

d) predložka v sa všeobecne vyslovuje ako u: *u varošu, u Šelestove, u bielom, u Košicou,* teda zhodne so zemplínskými a ukrajinskými nárečiami.

Treba však poznamenať, že nehľadiac na bezprostredný kontakt Slovákov Kl s miestnym ukrajinským obyvateľstvom, stredoslovenské (západogemerské) fonetické zvláštnosti sa v nárečí Kl zachovali pomerne dobre. Porovnanie tejto našej charakteristiky s údajmi Š. Tóbika (1963) ukazuje, že toto nárečie sa za ostatných 50 rokov v podstate nezmenilo. Vo zvukovej rovine sme zaznamenali iba prehĺbenie Š. Tóbikom zachytenej vývinovej tendencie ubúdania diftongov v tomto nárečí.

8. Nárečia slovenských presídlencov na Zakarpatsku sú v živom kontakte s miestnymi ukrajinskými dialektmi, čo sa bezosporu muselo prejavíť nielen na ich lexikálnej a gramatickej rovine, ale aj vo fonetike.

8.1. Na základe výsledkov nášho výskumu zvukovej roviny nárečí môžeme uviesť takéto fonetické znaky, ktoré sa javia ako výsledok ukrajinsko-slovenskej jazykovej interferencie:

a) epentetické ľ v tvaroch 3. osoby plurálu prítomného času slovies: *farbla*, *bavla*, *trafla*;

b) pohyblivý prízvuk v nárečiach obcí Dom, KHu, St (pozri 5.1./a, 6.1./a);

c) plnohlasné tvary v nárečí obce Dom: *borona*, *vorona*, *korova*, *moroz*, *horox*, *derevľana*;

d) zmena š > s, ž > z v nárečiach obcí Koľ, Lys, Per, TRe, VBe (pozri 3.1./e);

e) mäkké Ŀ v neurčitkových tvaroch slovies nárečia obce KHu (pozri 6.1./h);

f) mäkké Ŀ v tvaroch 3. osoby plurálu prítomného času slovies v nárečiach obcí Dom, KHu, St (pozri 5.1./b, 6.1./h);

g) zmena dl > ll v nárečí obce Lys (pozri 3.1./f).

9. Hodnotenie javov v skúmaných nárečiach a ich porovnanie so stavom v jednotlivých typoch východoslovenských nárečí sme realizovali podľa týchto prác: Bartko, 1983, 1995, 1997; Buffa, 1953, 1967, 1995, 1997; Krajčovič, 1964, 1988; Lipták, 1963, 1980, 1997; Semjanová, 1976; Štolc, 1994, Štolc a kol., 1968; Tóbič, 1963, 1965.

Literatúra

BARTKO, L.: Abovské a spišské nárečia. - In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava 1997, s. 198-205.

BARTKO, L.: K charakteristike abovských nárečí. - In: Nové obzory. 25. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1983, s. 253-266.

BARTKO, L.: Ukrajinské, respektívne ukrajinsko-poľské lexikálne prvky v abovskom nárečí na východnom Slovensku. - In: Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Białystok. Uniwersytet Warszawski - Filia w Białymostku 1995, s. 65-73.

BUFFA, F.: K charakteristike šarišských nárečí. - In: Studia Academica Slovaca. 26.

Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava 1997,
s. 206-213.

BUFFA, F.: K charakteristike východoslovenských nárečí. - In: Nové obzory. 9. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 263-278.

BUFFA, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 264 s..

BUFFA, F.: Šarišské nárečia. Bratislava, Veda 1995. 400 s.

DANNYJE: Oblstatupravlenija Zakarpatskoj oblasti USSR. Užhorod 1970.

DANNYJE: Oblstatupravlenija Zakarpatskoj oblasti USSR. Užhorod 1979.

DZENDZELIVSKA, N.: Slová z detskej lexiky v slovenských nárečiach na území USSR. - Slovenská reč, 39, 1974, s. 27-33.

DZENDZELIVSKYJ, J.: Konspekt lekcij z kursu ukrajinskoj dialektolohiji (č. I. Fonetika). Užhorod 1965.

KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. - Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 196 s.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

LIPTÁK, Š.: Geografické rozšírenie zmeny ch > h vo východoslovenských nárečiach. - Jazykovedný časopis, 14, 1963, s. 162-165 (s mapou).

LIPTÁK, Š.: Lexika zemplínskych a užských nárečí vo svetle vzťahov k iným nárečiam a cudzím jazykom. - In: Nové obzory. 22. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980, s. 179-184.

LIPTÁK, Š.: Z výskumu východnej skupiny východoslovenských nárečí. - In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, STIMUL 1997, s. 214-220.

Místopis a národnostní statistika obcí slovenských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. Dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“.) Praha 1919.

NIEDERLE, L.: Uherští Slováci. Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900. Praha 1906.

PETROV, A.: Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII. - XIX. století. Praha 1928.

SEMJANOVÁ, M.: Pokus o vnútornú diferenciáciu zemplínskych nárečí. - In: Nové obzory. 18. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976, s. 371-378.

Slovenské zahraničie (Časopis Domu zahraničných Slovákov), 1997. č. 9-10.

ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. - Bratislava, Veda 1994. 179 s. + 37 map.

ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. - Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1968. 314 s.; Časť druhá. Úvod - komentáre - materiály. - Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 200 s.

- TÓBIK, Š.: K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na Zakarpatskej oblasti USSR. - Jazykovedný časopis, 14, 1963, s. 46-56.
- TÓBIK, Š.: Východoslovenské nárečia (Úvod do ich ďalšieho výskumu a štúdia). - In: Nové obzory. 7. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1965, s. 235-268.
- TURIS, J.: Kronika bez konca. Bratislava, Danubia print 1992.

O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine

Ladislav Bartko (Prešov)

1.0. V nadväznosti na predchádzajúci referát N. Dzendzelivskej, obsahujúci základné poznatky o príčinách príchodu Slovákov na Zakarpatskú Ukrajinu, o ich živote a práci, o celkovom charaktere a členení ich nárečí a zároveň aj stručnú charakteristiku hľáskoslovnej roviny týchto nárečí (pozri v tomto zborníku), násprípevok má za cieľ podať prehľad a zhodnotenie doterajších výskumov a zároveň poukázať na niektoré osobitosti tvaroslovného systému uvedených nárečí.

Materiálovou bázou našej analýzy - podobne ako v príspevku N. Dzendzelivskej i v nasledujúcom referáte Š. Liptáka (o slovnej zásobe skumaných nárečí - tiež pozri v tomto zborníku) - sú údaje a poznatky získané spoločným priamym terénnym výskumom realizovaným v priebehu minulého a tohto kalendárneho roka.¹

2.0. Doterajšie výsledky výskumov slov.² zakarp. nárečí sú pomerne skromné, a teda aj poznanie celkového charakteru a územného rozšírenia týchto nárečí je len čiastkové a nedostatočné. Napriek tomu totiž, že o existencii Slovákov na Zakarp. Ukrajine existovali u nás relatívne spoľahlivé štatistické údaje, a to už na začiatku tohto storočia (pozri napr. Niederle, 1906, s. 114), v medzivojnovom období (Petrov, 1928, s. 199-201, 138, 262, 302) i neskôr (Svetoň, 1942, s. 79-80, 158), slovenská dialektológia o ich nárečia prejavila iba minimálny záujem.

Okrem objektívnych dôvodov, za aké možno označiť napr. nedostatok odborne pripravených pracovníkov a po druhej svetovej vojne aj vcelku nežiľivé politické podmienky na takýto výskum v uvedenej oblasti, pravdepodobne najvýraznejšou príčinou nepriaznivého stavu doterajšieho poznania slov. zakarp. nárečí je to, že ich nositelia prakticky od svojho príchodu do nového prostredia žili a aj dnes žijú v značnej diaspóre, vo vzťahu k okolitému (ukrajinskému, resp. na juhu k maďarskému) obyvateľstvu ani v jednej z obcí, v ktorých sa dodnes udržali, nedosiahli väčšinu (bližšie pozri Čučka, 1992, s. 202-203) a nevytvorili tu väčší kompaktný etnický a jazykový celok,

ktorý by sa v tomto novom prostredí dokázal výraznejšie uplatniť (porov. Štolc, 1994, s. 137-138).

2.1. Určité potvrdenie vyššie uvedeného konštatovania o nevýraznej miere zapísania sa slov. zakarp. nárečí (vrátane ich nositeľov) do spoločenského vedomia všetkých obyvateľov skúmanej oblasti Zakarp. Ukrajiny nachádzame u Sama Czambela, zakladateľskej osobnosti slov. dialektológie. S. Czambel vo svojej monografickej práci o výchslov. nárečiach (1906) totiž uvádza, že slov. obyvateľstvo v tejto oblasti žije len v obciach pred Užhorodom (Ungvárom) a okrem samotného Užhorodu ako obce so slov. obyvateľstvom spomína iba Huta (dnes Kamianycka Huta) (medzi okrajovými obcami vých. slovenčiny; s. 54, 57) a Jovro-Dermu, dnes Storožnycia (medzi obcami so slov. menšinou ležiacimi pod maďarsko-slovenským rozhraním; s. 61). Hoci vcelku správne konštatuje, že úradné štatistiky (odvoláva sa na „popis“ z roku 1900 i na dielo L. Niederleho) neposkytujú pravdivý obraz o národnostnom zložení obyvateľstva, lebo v tejto oblasti - a na výchslov. území vôbec - sa národnosť často stotožňuje s vierovyznaním (slovenská s rímskokatolíckym a ukrajinská - v jeho terminológii „russká“ - s gréckokatolíckym) (s. 76), jeho tvrdenie, že za Užhorodom „už niet ani politických, ani cirkevných obcí slovenských“ (s. 77) nemožno akceptovať. Z troch obcí - Onokovce (dnes Onokivci), Radvanka a Seredne, ktoré uvádza ako príklady na to, že časť ich obyvateľov je za Slovákov zapísaná „výlučne na základe svojho r.-k. náboženstva“, no „v skutočnosti sú všetci Rusi až na výnimky pristáhovalcov“ (s. 77) to totiž platí len pre prvé dve z nich. V obci Seredne je ešte aj dnes - a nepochybne bola aj v čase Czambelových výskumov pred takmer storočím - relatívne početná skupina Slovákov, ktorá sa nielen hlási k slovenskej národnosti, ale v rečovej komunikácii bežne využíva svoj slov. (výchslov.) dialekt.

A takých obcí, ako je Seredne, v ktorých Slováci žili a hovorili svojím slovenským nárečím, ale Czambelovi informátori o nich nevedeli, bolo aj v oblasti „za Užhorodom“ ešte viacero. Dokazuje to aj nás výskum, z ktorého vyplýva, že ešte aj dnes možno hovoriť o pevných zvyškoch slov. nárečí v pätnástich obciach na Zakarp. Ukrajine (pozri Skratky obcí). Czambelovu skúsenosť možno zároveň označiť za potvrdenie toho, že prítomnosť Slovákov v uvedenej oblasti nebola známa dostatočne a všeobecne, a preto sa o nej od svojich informátorov - „naveky od starých domorodých občanov“, pričom získané údaje podroboval „aspoň trojnásobnej kontrole“ (s. 77) - nič nedozvedel.

Czambelovo spochybnenie spoľahlivosti štatistik o národnostnej skladbe obyvateľov na Zakarp. Ukrajine, navyše doplnené jeho zdanlivo pre-

svedčivým tvrdením, že v dedinách za Užhorodom Slováci nežijú, bolo pravdepodobne ďalším z faktorov, ktoré spôsobili výrazné oneskorenie záujmu slov. dialek tológie o slov. nárečia v tejto oblasti..

2.2.1. Pravdepodobne najstaršou odbornou jazykovednou prácou na Slovensku, v ktorej nachádzame zmienku o slov. za karp. nárečiach, je syntetická štúdia V. Vážneho o slov. nárečiach (1934). Medzi ukážkami výchslov. nárečí je v nej aj krátky nárečový text z „výchslov. kolónie“ ukr. („rusínskej“) obce Lysyčeve („Lisičovo“)³. V poznámke k tomuto textu, pre- zrádzajúcemu výchslov. charakter nárečia, autor upozorňuje na výskyt iba jedného - stredného - konsonantu l v tomto dialekте a zároveň dodáva, že v nárečí Slovákov ďalšej, nedalekej obce Dovhe funguje konsonantický pári l - l' (Vážný, 1934, s. 310).

Zatiaľ jediným väčším odborným príspevkom slov. dialektológie venovaným výskumu slov. nárečí na Zakarp. Ukrajine je štúdia Š. Tóbika (1963) o nárečí Slovákov jednej z obcí v tejto oblasti. Ide o obec Nový Klenovec (dnes Klenovec), ktorej obyvatelia sa takmer všetci po druhej svetovej vojne presídlieli na Slovensko. Na základe výskumov tohto nárečia z rokov 1947 a 1956 u ich nositeľov v novom prostredí na juhu Slovenska (pozri Tóbik, 1963, s. 49) autor tu podáva stručnú celkovú charakteristiku tohto nárečia, pričom osobitnú pozornosť venuje zmenám, ktoré sa v ňom uskutočnili.

Zo syntetických prác o slov. nárečiach po druhej svetovej vojne Zakarp. Ukrajinu ako oblasť výskytu slov. nárečí mimo územia Slovenska širšie spomína učebnica J. Štolca *Slovenské nárečia* (1994). Autor v nej podáva stručný prehľad dovedajúcej odbornej literatúry o tomto predmete a objasňuje príčiny minimálnej miery poznania týchto nárečí (Štolc, 1994, s. 137-138).

2.2.2. Viac ako na Slovensku sa výskumu slov. zakarp. nárečí doteď venovali dialektológovia v ukr. Užhorode. Ich zásluhou sa získali základné poznatky o celkovom charaktere a čiastočne aj o územnom rozšírení týchto nárečí.

J. O. Dzendzelivskyj (1971) zozbieranl a na Slovensku uverejnil ľudové príslovia a porekadlá Slovákov z obce Turji Remety. Jeho práca predstavuje nielen určitú (nepriamu) charakteristiku nárečia uvedenej obce, ale aj upozornenie na existenciu a potrebu ďalšieho skúmania nielen tohto dialektu, ale nárečí Slovákov na Zakarp. Ukrajine vôbec.

O plnenie tejto úlohy sa výrazne zaslúžila N. J. Dzendzelivska. Okrem uvedenej obce Turji Remety priamou metódou v teréne preskúmala zvukovú rovinu nárečí aj v ďalších šiestich zakarp. obciach. Výsledky svojho výskumu spracovala v kandidátskej dizertácii (Dzendzelevskaja, 1975) a časť

z nich publikovala aj v slov. odborných časopisoch a zborníkoch (Dzendzelivská, 1974, 1978).

Priezviská zakarp. Slovákov z jazykovedného hľadiska spracoval P. Čučka (1992). Nepriamo sa jeho práca dotýka aj nárečovej problematiky.

3.0. Podobne ako v zvukovej rovine a v ostatných jazykových plánoch skúmaných slov. zakarp. nárečí špecifické podmienky, v ktorých sa tie-to dialekty po príchode svojich nositeľov do nového prostredia za pomerne dlhý čas vyvíjali, našli svoj prirodzený odraz aj v ich morfológickom systéme. Ani podľa znakov tejto roviny (ako celku) nemožno spoľahlivo určiť konkrétnu, územne vymedzenú užšiu nárečovú oblasť na Slovensku, z ktorej slovenskí kolonisti do svojich terajších sídel prišli a s ktorej nárečím by sa ich terajší dialekt vo všetkých hlavných rysoch dal stotožniť. Porovnať možno len jednotlivé znaky, prípadne časť znakov charakterizujúcich tieto nárečia.

Podobne ako podľa hláskoslovných javov (pozri príspevok N. Dzendzelivskej v tomto zborníku) slov. zakarp. nárečia aj podľa tvaroslovných znakov členíme na päť zmiešaných podtypov:

- a) abovsko-šarišsko-zemplínsky (Dov, Kol', Lys, Per, TRe, VBe);
- b) zemplínsko-abovsko-šarišský (Ant, Ser, Zab);
- c) užsko-zemplínsky (Dom, St);
- d) užsko-sotácky (KHu);
- e) stredoslovensko-východoslovenský (Kl⁴).

Prvé štyri nárečové podtypy majú charakter rôznych spôsobom zmiešaného výchsl. nárečia, piaty (e) má znaky strslov. i výchsl. nárečí. Dialekty, ktoré si dodnes (avšak v novej, zmiešanej štruktúre prvkov) zachovali celkový ráz výchsl. nárečového makroareálu, charakterizujú jednak znaky typické pre celý tento makroareál, jednak znaky vyskytujúce sa len v jeho užších nárečových areáloch (napr. v abov., zempl. atď.), v nárečí obce Kl nachádzame dnes prevažne pôv. str slov. (zápgem) morfológické javy, ale (v menšej miere) aj interferenčné javy výchsl. rázu získané v novom prostredí.

3.1. Slov. zakarp. nárečia s celkovým rázom výchsl. nárečí (a-d) charakterizujú dnes napr. tieto celovýchsl. morfológické javy:

- a) vo flexii substantív: maskulína zakončené na -a majú v gen. sg. reliktnú príponu *-i*: *gazdi^s*, *družbi*; v dat. a lok. sg. maskulín zakončených na mäkkú spoluhlásku je prípona *-u*: *na klincu*, *na koňu*; tvary vokatívu v muž. i žen. rode: *kovaľu!* *Janku!*, *mamo!* *Odarko!*; v inštr. sg. maskulín je prípona *-om*: *s xlopom*, *zo sinom*; zakončenie gen. sg. feminín všetkých skloňovacích typov na *-i*: *ženi*, *paľci*, *dlaňi*, *zemi*; v dat. a lok. sg. feminín tvary *ruke*, *no-*

he i ruce, noze, resp. i tvary s príponou mäkkých vzorov -i: na ruki, u Ameriká; za končenie neutier na -o: vajco, pľeco, poľo, moro; v dat. a lok. sg. neutier zakončených na -o a -e spoločná koncovka -u: vajcu, pľecu, veselu, žobraňu; nom. pl. životných maskulín má zakončenie na -i, -e, -ove: xlopi, lúže, mura-re, kral'ove (ale typ na -ove, bežný na vých. Slovensku, sa tu často nahrádza - bez alternácie spoluľások k/c, d/3 atď. - tvarmi na -i: družbi, d'edi, gazdi, Slovaki, vojaki, kozaki, bratňa ki); v dat. pl. majú všetky substantíva jednotnú koncovku -om: sinom, ženom, Žecom;

b) vo flexii adjektív: popri bežnom výskytte tvrdých zachovanie zvyškov „mäkkých“ adjektív typu *rični*, *višni*, *zad ni*, *letni*; rovnaké formy v lok. a inštr. sg. s príponou -im: (o, z) *dobrim*, *bratovim*; nom. a akuz. sg. neutier a nom. a akuz. pl. akostných a vzťahových adjektív všetkých rodov na -e (okrem Dom, St, KHu): *dobre* (*Žecko*), *valalske* (*xlopi, že ni*); v nom. sg. neutier a nom. pl. privlastňovacích adjektív všetkých rodov spoločná prípona -o: *bratovo* (*Žecko*, *domi*, *kravi*, *žiučata*); inštr. pl. s príponou -ima: *dobrima*, *brato vima*; typické výchsl. formy pri stupňovaní: *veľki* - *vekši*, *suxi* - *sukši*;

c) v skloňovaní zámen: typické výchsl. tvary zámen: *ja* - *mňe* - *zo mnu*, *ti* - *tebe* - *s tebu*, *mi* - *nas* - *z nami*, *naš* - *našo* (v nom. sg. neutier a nom. pl. všetkých rodov; okrem Dom, St, KHu), *co*, *xto*, *daxto* (častejšie *ko*, *dako*), *ten/toten* (okrem Dom, St, KHu) - *tota* - *toto* - *tote* (okrem Dom, St, KHu); dat. zvratného zámena len v širšej podobe: *sebe* („*sebe*“ aj „*si*“);

d) vo flexii čísloviek: jednotná forma číslovky *dva* pre všetky rody: *dva domi*, *dva perini*, *dva mesta*; spojenia základných čísloviek aj od 5 vyššie a neurčitých čísloviek s nom. pl.: *osem roki*, *pejč kravi*, *paru Maďare*;

e) v ohýbaní slovies: v 1. os. prezenta prípona -m (okrem St, KHu), v 1. os. pl. -me, v 3. os. pl. -u, -a (okrem KHu): *hutorim*, *volam* - *ižeme*, *kupujeme* - *idu*, *xoža*; neurčitok na -c (okrem KHu): *robič*, *hľedac*, *vižec*; typické formy pomocného slovesa *bic* v minulom čase (okrem Dom, St, KHu): *bul* - *bula* - *bulo* - *buľi*;

f) z morfológie ostatných slovných druhov: typické formy 2. a 3. stupňa prísloviek pri stupňovaní na -i: *dobre* - *lepši* - *najlepši*, *šumne* - *krajši* - *najkrajši*; predložka *do* vo význame „približovanie sa v priestore alebo v čase“ aj v spojení so životnými substantívami: *išli do mladici*, *do suseda*.

3.1.1. V zmiešanom abov.-šariš.-zempl. nárečovom podtype (a) okrem uvedených celovýchsl. znakov fungujú najmä tieto morfológické jazy typické prevažne pre abov. a šariš: nárečovú oblasť: tvar dat. sg. substantív mužského rodu na -ovi: *ocovi*, *sinovi*; inštr. sg. feminín má koncovku -u: *zo ženu*, *s kosu*; nom. pl. mäkkých subst. muž. i žen. rodu má príponu -e: *kľu-*

če, koňe, krompľe, ulice; gen. a lok. pl. substantív všetkých rodov a typov má jednotnú koncovku -ox: rodičox, xi žox, poľox; rovnako jednotnú koncovku majú všetky substantíva aj v inštr. pl., a to koncovku -ami: bratami, ženami, mestami; akostné, vzťahové a privlastňovacie adjektíva, ako aj príslušné adjektíváliá maskulín a neutier majú v gen. sg. príponu -eho a v dat. sg. príponu -emu: dobreho, bratoveho - dobremu, bratovemu; od slovesa bic („byť“) v 1. os. sg. prezenta je tvar som, v 1. os. pl. zme a v 3. os. pl. tvar su, pričom tvary pomocného slovesa sa občas nahrádzajú os. zámenami ja - mi: xočil som tam, tu som bival - buľ' zme - tu su Slovaki - ja se tu naročil - mi spivali;

3.1.2. Zmiešaný zempl.-abov.-šariš. nárečový podtyp (b) popri vyššie uvedených charakterizujú tieto tvaroslovné javy typické najmä pre zempl. nárečia: v dat. sg. substantív pri pona -oj: xlopoj, baboj (gu) kosceloj; mužské adjektívia a ad jektíváliá majú v gen. sg. príponu -oho a v dat. sg. príponu -omu: veľkoho, mojoho - mladomu, čijomu; podoby ukazovacieho zámena tot - o tobe - s tobu - nom. pl. toti; pomocné sloveso „byť“ má v 1. os. sg. tvar mi a v 1. os. pl. tvar me/zme: bul mi tam, ňexcela mi se vidavac.

3.1.3. Nárečia obcí Dom a St (c) navyše charakterizujú tieto špecifické už.-zempl. črty: v inštr. žen. subst. aj os. zámen prípona -ou: ženou, s tobou; tá istá prípona aj v gen., akuz. a lok. pl. subst. všetkých rodov: xlopou, sestrou, mes tou; v nom. pl. subst. prípona -i: figli, vrabli, samci; v inštr. pl. spoločná prípona subst. všetkých rodov -oma: vo jakoma, druškoma, pľecoma; podoby zámen kotri, šicki; v nom. pl. majú adjektívia aj zámená spoločnú príponu -i: veľki, toti (bratove, Žiuki, vajca); v 1. os. sg. slovies prípona -u: robu, rozumu (ale: volam); v 3. os. pl. prípony -ut', -jut': ka žut', čítajut'; l-ové príčastie má prípony -u, -la, -li: robiu, robila, robili.

3.1.4. Podobne ako v hľaskosloví aj tvaroslovný systém nárečia obce KHu (d) sa vyznačuje viacerými špecifickými znakmi už.-sot. (navyše aj ukr.) pôvodu: v nom. pl. subst. okrem „bežných“ koncoviek, ako sú napr. -i (buki, bitangi „huncút“, kľuči, ruki), -e (vešare, posceľe, ale aj stole, žone, hvezde) sú tu aj osobitné koncovky -o, -oj: dva domo, dubo, hľovo, slupo, rebo, kravo; rovnako pestrý stav je vo flexii adjektív: nom. pl. pri maskulínach: tvardýj, žoutýj, zel'enyj, calyj, xoryj, ale hlupoj, hruboj, ňedujdavoj, pri neutrách: slatki (ml'eko), šoroki (poľo), dobry (serco), mlady (Žeuče); v časovaní slovies neuskutočnená asibilácia je nielen v prípone 3. os. pl. -ut'/-jut' (idut', znajut'), ale aj v prípone infinitív -t': l'ubit', poboškať, šekat' „čakat“ a i.

3.2. Nárečie obce Kl (podtyp e) si aj vo svojom morfológickom systéme zachovalo väčšinu zo svojich pôv. strslov. (zápgem.) znakov, ale v novom prostredí prijalo doň aj časť znakov okolitých (výchslov. a ukr.) nárečí.

Napr. pri subst. v inštr. sg. feminín sú pravidelné pôv. tvary na *-ou*: *z rukou*, *zo sestrou*; v nom. pl. maskulín sú pôv. tvary *horari*, *doktori*, ale aj novšie *vojaki*, *Slovaki*; v gen. a lok. pl. maskulín aj feminín je už prevzatá jednotná prípona *-ou*: *si nou*, *do kňiškou*; rovnako už jednotnú príponu *-om* majú subst. všetkých rodov v dat. pl.: *sinom*, *ženom*, *mestom*; adjektíva si zachovali pôv. tvary *dobri* - *dobruo* - *dobriho*, ale v nom. pl. už tu funguje spoločná prípona pre všetky rody *-ie*: *dobrie xlapi*, *ženi*, *mesta*; slovesná flexia si v podstate zachovala svoj pôv. stav; podobne väčším zmenám odolali aj ostatné slovné druhy, pravda, okrem niekoľkých výnimiek, ako je napr. nahradenie predložky *v* (*v dome*, *f peci*) prevzatou predložkou *u*: *u dome*, *u peci*, *u Užhorode*.

3.3. Z uvedenej charakteristiky morfológického systému slov. zakarp. nárečí vyplýva, že podmienky existencie a fungovania týchto nárečí v novom prostredí do značnej miery zmenili ich pôv. podobu. Pravda, rozsah zmien a ich príčiny v nárečiach jednotlivých obcí sú rôzne. Zatiaľ čo v nárečiach obcí KHu, Dom a St možno značnú časť ich nových znakov považovať za dôsledok kontaktu s okolitými ukr. nárečiami, nový charakter nárečí ostatných dedín sa javí ako výsledok ich ovplyvňovania sa navzájom.

Za výrazný výsledok ukr.-slov. jazykovej interferencie v tvaroslovnej rovine skúmaných nárečí možno označiť najmä tieto javy: tvary nom. pl. životných subst. muž. rodu typu *Slovaki*, *d'edi*; tvary nom. pl. neživotných subst. typu *zubo*, *slupo*, *kravo* v nárečí KHu a Dom; formy muž. adjektív typu *calyj*, *hruboj* v nárečí KHu; tvary 3. os. pl. slovies na *-ut'*, *-jut'* (*pasut' se*, *čítajut'*) v nárečiach KHu, Dom a St; neurčitok na *-t'* v nárečí KHu (*karmit*).⁶

4.0. Aj z charakteristiky morfológického systému slov. zakarp. nárečí vyplýva, že tieto nárečia v novom prostredí do značnej miery zmenili svoju pôv. podobu a nadobudli ráz nárečí zmiešaného typu. Pritom zmeny v ich systéme sú výsledkom pôsobenia nielen okolitých ukr. nárečí, resp. najmä v lexike aj blízkych madž. a nem. dialektov, ale do značnej miery aj kontaktov medzi sebou navzájom. Napriek nepriaznivým podmienkam, poskytujúcim už iba obmedzený rozsah komunikačných funkcií, si slov. zakarp. nárečia vo všetkých rovinách svojho systému - vrátane morfológického - dodnes zachovali celkový slov. charakter a svojim nositeľom pomohli zachovať si svoju národnú identitu.

Poznámky

¹ Výskum je súčasťou plnenia grantovej úlohy „Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie“, koordinovanej v Slavistickom kabinete SAV v Bratislave (vedúcim projektu je PhDr. Štefan Lipták, CSc., pracovník uvedeného pracoviska, zástupcom vedúceho je autor tohto príspevku, pracovník Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove). Materiál sa získal na štyroch týždenných výskumných cestách uskutočnených v čase od mája 1996 do októbra 1997. Výskumné cesty sa uskutočnili za pomoci Domu zahraničných Slovákov a Ministerstva kultúry Slovenskej republiky v Bratislave, ako aj Matice slovenskej v Martine.

² Kvôli úspornosti textu v ďalšej časti príspevku používame skratky frekventovannejších slov a výrazov (pozri Skratky).

³ V ďalšej časti štúdie používame v súčasnosti platné úradné názvy ukr. zakarp. obcí (pozri Skratky obcí).

⁴ Zoznam obcí, z ktorých pochádza spracovaný jazykový materiál, pozri v Skratkách obcí.

⁵ Príklady nárečových slov a výrazov (podobne aj súvislé nárečové texty na konci štúdie) uvádzame vo fonetickom zápise, pričom pri jednotlivých slovách na ich konci znelé párové konsonenty ponechávame v neneutralizovanej podobe (napr. *xlib* - nie *xlip*, *sňih* - nie *sňix*). Podľa zásad fonetickej transkripcie uplatňovaných v slovenskej dialektológii používame tu tieto osobitné znaky: *i* = neslabičné *i* (iba v nárečí Kl, v ostatných píšeme *j*); *e, o* = zúžené vokály *e, o*; *y* = zadná realizácia samohlásky *i*; *u* = obojperné, neslabičné *v*; *ʒ*, *x* = konsonanty *dz, ch*; *ʒ* = konsonant *dž*; *s, z, š* = mäkké (palatálne) spoluhlásky; *s', z', c', ʒ', b', p', m', v', r'* = zmäkčené (palatalizované) konsonanty; *r, l* = slabičné konsonanty; *d', t', ñ, l'* = mäkké konsonanty (ich mäkkosť sa označuje aj v postavení pred prednými vokálmi *i, e*); *h* = neznely pár, resp. oslabená výslovnosť spoluhlásky *h*.

⁶ Pri hodnotení javov v skúmaných slov. zakarp. nárečiach a pri ich porovnávaní so stavom v jednotlivých nárečiach na Slovensku sme sa opierali najmä o tieto práce: Bartko, 1978, 1997; Buffa, 1953, 1967, 1995, 1997; Krajčovič, 1988; Semjanová, 1976; Štołc, 1981/1975, 1994; Tóbiš, 1963. Na iné práce odkazujeme priamo v texte štúdie.

Skratky

a pod., ap. - a podobne	pôv. - pôvodný (-e)
abov. - abovský	prít. - prítomný
adj. - adjektívum	psl. - praslovanský
akuz. - akuzatív	sev. - severný
dat. - datív	sg. - singulár
gem. - gemerský	slov. - slovenský
gen. - genitív	sot. - sotácky
inštr. - inštrumentál	strslov. - stredoslovenský
juž. - južný	subst. - substantívum
lok. - lokál	šariš. - šarišský
mad'. - maďarský	ukr. - ukrajinský
min. - minulý	už. - užský
muž. - mužský	vých. - východný
napr. - napríklad	výchsl. - východoslovenský
nom. - nominatív	zakarp. - zakarpatský
os. - osoba	záp. - západný
pl. - plurál	zempl. - zemplínsky
porov. - porovnaj	žen. - ženský

Skratky obcí

Ant - Antonivka	Per - Perečyn
Dom - Domanynci	Ser - Seredne
Dov - Dovhe	St - Storožnycia
KHu - Kamianycka Huta	TRe - Turji Remety
Kl - Klenovec	VBe - Velykyj Bereznyj
Koľ - Koľcyne	Zab - Zabrid'
Lys - Lysyčeve	

Literatúra

BARTKO, L.: *Abovské a spišské nárečia*. - In: *Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava, STIMUL 1997, s. 198-205.

- BARTKO, L.: *Z tvaroslovia nárečia obce Trstené pri Hornáde v južnom Above.* - In: Nové obzory. 20. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 337-354.
- BUFFA, F.: *K charakteristike šarišských nárečí.* - In: *Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Bratislava, STIMUL 1997, s. 206-213.
- BUFFA, F.: *K charakteristike východoslovenských nárečí.* - In: Nové obzory. 9. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 263-278.
- BUFFA, F.: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese.* Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, 246 s.
- BUFFA, F.: *Šarišské nárečia.* Bratislava, Veda 1995, 400 s.
- CZAMBEL, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov.* Turčiansky Sv. Martin 1906.
- ČUČKA, P. P.: *Familii zakarpatských slovákov.* - In: Issledovanija po slovackomu jazyku. Red. L. N. Smirnov. Moskva, Rossijskaja akademija nauk 1992, s. 202-221.
- DZENDZELIVSKÁ, N.: *Slová z detskej lexiky v slovenských nárečiach na území USSR.* - Slovenská reč, 39, 1974, s. 27-33.
- DZENDZELIVSKÁ, N.: *Fonologický opis východoslovenských nárečí na území Zakarpatskej oblasti USSR.* - In: Nové obzory. 20. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 287-307.
- DZENDZELEVSKAJA, N. I.: *Očerk fonetiki vostočnoslovackich govorov na territorii USSR. Avtoreferat dissertationi na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskikh nauk.* Moskva, Moskovskij gosudarstvennyj universitet 1975, 24 s.
- DZENDZELIVSKYJ, J.: *Konspekt lekcij z kursu ukrajinskoji dialektolohiji (č. I. Fonetika).* Užhorod 1965.
- DZENDZELIVSKYJ, J. O.: *Slovenské ľudové príslovia a porekadlá z dediny Turji Remety (Perečinský okres, Zakarpatská oblasť USSR).* - In: Nové obzory. 13. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1971, s. 285-297.
- KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* - Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, 344s.
- NIEDERLE, L.: *Uherští Slováci. Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900.* Praha 1906.
- PETROV, A.: *Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII. - XIX. století.* Praha 1928.
- SEMJANOVÁ, M.: *Pokus o vnútornú diferenciáciu zemplínskych nárečí.* - In: Nové obzory. 18. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976, s. 371-378.
- SVETOŇ, J.: *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej mad'arizácie.* - Bratislava, Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov 1942, 190 s.
- ŠTOLC, J.: *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá. Mapy.* - Bratislava, Veda 1981, 314 s.; *Časť druhá. Úvod - komentáre.* Bratislava, Veda 1975, 192 s.

- ŠTOLC, J.: *Slovenská dialektológia*. - Bratislava, Veda 1994. 179 s.+37 máp.
- TÓBIK, Š.: *K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na Zakarpatskej oblasti USSR*. - Jazykovedný časopis, 14, 1963, s. 46-56.
- VÁŽNÝ, V.: *Nářečí slovenská*. - In: Československá vlastivěda. 3. (Jazyk.) Praha 1934, s. 219-310.

O lexikálnej stránke slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine

Štefan Lipták (Bratislava)

1. V rámci výskumných sond do slovenských nárečí v súčasnom Zakarpatsku na Ukrajine sme mali možnosť získať aj prvé poznatky o ich lexikálnej stránke. Hoci sa všetok zozbieraný materiál začne postupne lexikologicky a lexikograficky študovať a spracúvať, predsa už aj predbežné výsledky a pozorovania nám môžu priblížiť obraz o slovnom bohatstve týchto nárečí.

Hned' na úvod treba poznamenať, že sme sa opierali o informácie tých istých informátorov, ktorí sa podrobili výskumu explorátorov, keď išlo o oblasť hláskoslovia a tvaroslovia. V podstate to boli informátori najstaršej generácie tu žijúcich Slovákov. Aby sme zachytili aj proces istých zmien v slovnej zásobe, všímali sme si aj stav slovnej zásoby u príslušníkov staršej, strednej a najmladšej generácie.

2. Vo všeobecnosti tu existuje taký stav, že pôvodná slovenská slovná zásoba nositeľov nárečia z pôvodnej vlasti sa v podstate zachovala a udržala. Len isté prvky z jej okraja – v závislosti od jazykového okolia, od životných podmienok nositeľov nárečia a ich začlenenia do pracovnej činnosti – sa z nej postupne vytrácali. Kde v minulosti existovalo napríklad susedstvo lokalít s kompaktným slovenským jazykovým územím (máme tu na mysli niektoré lokality pozdĺž súčasnej slovensko-ukrajinskej štátnej hranice, predstavujúce vlastne presah našich užských nárečí), tam sa aj zachoval pôvodný stav a uplatňovanie slovnej zásoby v užšom spoločenskom styku takpovediac v plnom rozsahu. Geograficky vzdialenejšie lokality a navyše ešte aj roztrúsené, nemajúce teda oporu v udržiavaní aspoň sporadických kontaktov s materským slovenským jazykovým územím, boli už vystavené nepriaznivejším podmienkam, čo sa nemohlo neodraziť na obraze ich slovnej zásoby. V nich sa postupne mohol upevňovať a až napokon prevládol slovensko-ukrajinský bilingvismus. V južnejšie položených lokalitách obývaných slovenskou národnostnou menšinou, kde je aj bezprostredný kontakt s maďarskou národnostnou menšinou, prevládol slovensko-ukrajinsko-maďarský trilingvismus.

Tomu napomáhalo už nielen samotné zmiešané okolité jazykové prostredie, ale aj používanie ukrajinského alebo maďarského jazyka vo sférach kultúrno-spoločenského života.

Počas výskumu v teréne bolo zaujímavé sledovať, ako naši informátori sami spontánne upozorňovali na použitie dvoch i troch jazykovo (nárečovo) rozdielnych pomenovaní tej istej reálnej. Všetky používajú v závislosti od účastníka rozhovoru alebo adresáta. Miera či rozsah takto používaných pomenovaní úzko súvisí aj s príslušnosťou k istej vekovej skupine. Vyššiu miere sme pozorovali u najstaršej generácie, nižšiu zase u príslušníkov strednej generácie. U mladšej generácie sa už takáto pestrás variabilnosť používania slovných pomenovaní neprejavuje.

Na dodnes dobre zachovaný stav slovenskej slovnej zásoby na Zakarpatskej Ukrajine či už v jej nárečovom znení zemplínskom, užskom, spišskom, šarišskom, abovskom alebo gemerskom malo nepochybne vplyv silné národné povedomie, vytváranie pevných rodinných zväzkov, v nich život v kresťanskem duchu, ako aj stále udržovanie tradičných slovenských zvykov a obyčajov. Len kde tento pevný základ bol naštrenený alebo celkom absentoval, tam sa vývin mohol uberať až k strate identity.

3. Medzi základné a súčasne aj najstabilnejšie prvky slovnej zásoby slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine zaradujeme:

a/ výrazy z okruhu pomenovania prírody a prírodných javov, napr.: *žem* Huta* (*žem* TRem); *ňebo* Zab; *hvezda* Zab (*hvízda* St, Ser, *z'vízda* RHu); *slunko* St; *mešac* TRem; *hvíla* TRem (*xvíla* St); *dišč* Dom; *šníx* Zab; *vitor* Huta; *rovina* Zab; *jeseň* Lys; *zima* Lys (*žima* TRem);

b/ výrazy z okruhu rastlinstva, plodín a podobne, napr.: *pľucník* TRem, *šafraňik* Dov; *olejander* Dov; *lelija* RHuta; *orex* Dom, Dov; *breza* Dov; *verba* Zab; *smerek* Dov; *hruška* TRem; *buk* Dov; *čerešňa* TRem; *česnok* Dom; *cebula* RHuta; *oves* Dom; *hrib* St; *popinka* St; *duboučak* St „*dubák*“ – druh huby;

c/ výrazy z okruhu pomenovania zvierat a živočíšstva vôbec, napr.: *krava* St; *koza* St; *zajac* St – zajačí samec; *zajačixa* Zab – zajačia samica; *kuň* St; *muxa* Dom (*muha* TRem); *bľicha* St (*blexa* Dom); *cap* St; *baran* St; *vol* Ant; *kocur* Zab, St (*kocor* Huta); *kurka* RHuta – sliepka; *kurčatko* RHuta; *kačatko* RHuta; *mežvec* Dov; *pes* Zab; *mačka* St (*maška* Huta); *holub* Zab; *gunar* st. generácia / *husak* ml. generácia Zab; *sviňa* Ant (*praše* Dov); *bocan* Zab; *straka* Zab; *sova* Zab; *txur* Zab; *datel'* Zab (*harakał'* Huta); *lastouka* Zab; *vrana* Zab;

d/ výrazy z okruhu pomenovania rodinného, fyzického a psychického života človeka, napr.: *ocec* VBe; *mac* i *macer* Zab; *šestra* Zab; *brat* Zab;

cetka i nejna Ant; *3edo* Zab; *familija* TRem; *svaška* Ser; *druška* Ser; *poškrobo*k Ant, *lingar* Ser / *vaľux* Ser; *drimľux* Ser – spachtoš; *parađoš* Ser – párádnik; *parobok* Huta, St; *xrominda* Ser – chromý človek; *slutak* Ser – nevládny na ruku; *blazen* Dom; *pijanica* Ser – korhel'ka žena;

e/ výrazy z okruhu bývania, odievania a jedál, napr.: *xiža* Dom (*hiža* TRem); *pujd* Zab, TRem; *xl'iv* Zab (*hliv* Dov); *prik'et* Dov; *veranda* Dov; *dvur* Zab; *čapka* St (*šapka* Huta); *kabat* i *gerok* Huta; *košuľa* Huta; *guňa* TRem – *huňa*; *xusťa* Ant; *hustečka* Dov; *ručník* Ant; *pantlíka* Ant; *poliuka* St; *xlib* St (*hleb* TRem); *pařenka* St *vino* Ser; *pivo* Ser; *jedlo* TRem; *haluški* TRem a pod.

f/ výrazy z okruhu zmyslových prejavov človeka a jeho pocitov, napr.: *cerpec* TRem; *postarec* Zab; *drimac* Dom; *pametac* TRem; *spočinuc* TRem; *šeptac* Zab; *čuc* TRem – *počút*;

g/ výrazy z okruhu poľnohospodárskej a remeselnickej výroby, napr.: *plux* Ser; *obruč* Ser; *hrabľe* Ant, Dov; *ertouka* Ser – druh motyky; *sersana* TRem i *sersama* Ant – náradie; *pilka* TRem; *svider* TRem; *dlatko* TRem; *drotar* i *platar* TRem; *oblačar* TRem – sklenár; *plankač* TRem – kladivo; *balta* Ant – tesárska sekera a ī.

Bohatosť slovnej zásoby a jej uplatňovanie v živej reči tunajšej slovenskej menšiny sa prejavuje najmä v pestrosti frazeologických spojení, prirovnáni, povrávok a v ustálených spojeniach. Na ilustráciu uvedieme aspoň niekoľko, napr.: *mudri jak Salamon* Ser – veľmi múdry; *xitri jak liška* Ser – veľmi prefi-kaný; *suxa* /napr. žena/ *jak tička* St – veľmi chudá; *thusti jag bočka* Ser – veľmi tučný, tlstý; *visoki jak topoľa* i *visoki jag verba* Ser – veľmi vysoký; *smer-3i jak d'uk* TRem – veľmi smrdí i *smer-3i jak txur* TRem – veľmi smrdí; *meki jak špon-gija* TRem – veľmi mäkký; *ma3 jazig jak prajník* Ser – veľký, podobný praníku používanému pri praní kobercov; *patri jak ceľe na novu kapuru* St, TRem – o za-myslenom a prečudovane hľadiacom človekovi; *beha3 jak tota sobaka* Ser – povie sa o nemravne žijúcej žene, dievčati; *vzal nohi na pleci* TRem – zutekal ozlomkrky; *mala hrutka sami sir* TRem – povie sa o dobrom človeku; *mac da-co za pejc palce a šestu dlaň* TRem – mať niečo z krádeže; *še meňi jak ta rosa na želenej travi* Dov – o stále sa meniacom, premenlivom a ī.

Zaiste medzi zaujímavé prvky slovnej zásoby Slovákov hlásiacich sa k svojej národnosti na Zakarpatskej Ukrajine patria tie, ktoré už súvisia s prostredím, do ktorého sa pred mnohými desaťročiami dostali. Najpozoruhodnejšie z nich sú napríklad tieto: *muj človek* Ser – manžel (*moj muž* TRem); *na-ležac* TRem – patriť, prináležať; *prepadnuc* i *propadnuc*, napr. *to se šicko pre-padlo*, *propadlo* TRem – zaniknúť; *davac zakaz* TRem objednávať; *sujecic* še

Dov – trápiť sa; *monax* Zab – mnich; *monaška* Zab – mníška; *postrojic*, napr. mi še tu postrojili Dom – vybudovať, zbudovať, postaviť; *koločulka* Dom – habarka; *horňatko* Dom – hrnček (tu aj inde tiež *finža* Ser); *zavivanka* Dom – čepčenie na svadbe; *ňedujdavoyj* Huta – nechápavý, hlúpy, traſený; *zařimac* ſe Ant – zaoberať sa niečim; *rukovoctvo* Ant, napr. pod mojim rukovoctvom – vedenie, pod vedením; *čortiačka* Dov – zlá žena, čertica; *moločarňa* Dov – mliekareň; *bur'a* Dov – smršť, búrka; *kolxoz* Ant – poľnohospodárske družstvo; *ploščatka* Dov – vyvýšenina pozdĺž múru domu, nad ktorú presahuje strecha.

Mnohé zo slov a výrazov tu zaznamenaných a aktívne používaných sú veľmi dobre známe a podobne používané na našom území abovských, zemplínskych či užských nárečí, napr.: *hutoric* TRem-hovoriť; *bandurki* Dom – zemiaky; *mladica* Zab – mladucha; *xudoba* Ant – rožný statok; *kopilec* i *kopilak* TRem – nemanželské dieťa; *dumac* TRem – myslieť; *vidumník* TRem – kto vymýšľa, výmyselník; *vibudnuc* TRem – vydržať; *toptac* kapustu Dom – tlačiť kapuſtu do suda; *kazac* Dom – hovoriť a ī.

Na výsledok kontaktov s maďařčinou poukazujú slová ako: *aršov* Ser, Ant – rýľ; *aršovac* Ser, Ant – rýľovať; *bizoľno* TRem – isto, naisto; *ker-ta* TRem – záhrada; *pleban* TRem (popri farar TRem); *kiflik* TRem – rožok; *kočaňina* TRem – huspenina; *hordov* Ant i *bočka* Zab – sud; *birov* Zab – stastva; *fejsa* Ant – sekera (*rubačka* Ant); *čengev* Ant – zvonček a ī.

Z bežnejších výrazov českého (súvislost s existenciou 1. ČSR) alebo nemeckého pôvodu (najmä z okruhu remeselnickej terminológie) je ich tu už pomenej, napr.: české *prapor* TRem (popri *zastava*); *žizek* Dom – rezeň; *zboží* Ant – tovar; *pak* Dom aj inde – potom; *lacino* TRem – lacno (vsl. *tuňo*); nemecké *bloder* Dov – rúra na sporáku; *rut* Dov – oje na voze; *draifus* Dov – trojnožka u obuvníka; *štalazňa* Dov – kuchynský kredenc; *hamra* Ant – fabrika a ī.

4. Za zmienku stojí otázka možného vplyvu spisovnej slovenčiny na slovnú zásobu nositeľov slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. Možno konštatovať, že doteraz sa tento vplyv výraznejšie nemohol prejavíť. V minulosti existoval iba krátky čas, ale v súčasnosti vďaka rozšíreným a stále sa prehľbujúcim kultúrno-spoločenským kontaktom na slovensko-ukrajinskom pomedzi a vďaka rozširovaniu možnosti uplatňovania slovenčiny v spoločenskom styku (vyučovanie na základnej škole, slovenské relácie v zakarpatskej televízii a rozhlase, vznik katedry slovenskej filológie na Užhorodskej štátnej univerzite) tento vplyv bude zaisté silniet. Nepochybne k tomu prispejú aj aktivity miestnych odborov Matice slovenskej a moderné trendy v rozvíjaní kulturného a náboženského života. Ľudová reč Slovákov z aspektu jej slovného

fondu a pretrvávania je však pevným základom, na ktorom možno budovať a rozvíjať aj ich život v d'álšom období. Slovenská dialektológia a porovnávacia jazykovedná slavistika z ukrajinskej strany chcú byť pri tom.

---

*Ant – Antonivka, Dom – Domanynci, Dov – Dovhe, Huta – Kamianycka Huta, Lys -Lysyčeve, RHuta – Rödnykova Huta, Ser – Seredne, St – Storožnycia, TRem – Turji Remety, VBe – Velykyj Bereznyj, Zab – Zabrid'

Literatúra

BARTKO, L.: Abovské a spišské nárečia. – In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava 1997, s. 198-205.

BUFFA, F.: K charakteristike východoslovenských nárečí. – In: Nové obzory. 9. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 263-278.

LIPTÁK, Š.: Lexika zemplínskych a užských nárečí vo svetle vzťahov k iným nárečiam a cudzím jazykom. In: Nové obzory. 22. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980, s. 179-184.

LIPTÁK, Š.: Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov (podľa lexikálneho materiálu zo zemplínskych a užských nárečí.). Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Bratislava 1987, s. 106-111.

LIPTÁK, Š.: Užskie dialekty v aspekte mežjazykovych otноšenij. In: Issledovaniya po slavjanskoj dialektologii. 5. Otvetstvenyj redaktor G. P. Klepikova. Institut slavjanovedenija RAN. Moskva 1998, s. 346-354.

Ukážky nárečových textov

A n t o n i v k a

O dedine a jej obyvateľoch. - *Naž valal - mi hutorime Antalouce - je taki ... tristošejzešat čísla mame, to je tišizdvastošizemzešad opčanox. Ž ňih rimokatoľikox Slovakoh je šejzešad rozin a co hutora po slovenski, ta je više dvasto.*

Lúze ľesorubi, bo mame ľesi, tak su ľesorubi. To je hlauna u nas profesia - po drevu. Poľa mame malo, aľe i na poľu pracuju (!), drža (!) xudobu, roľníctvom še zaňimaju. Nektore (!) choda do Užhorodu do praci (!). Mame tu drevoobrobnu fabriku, taku ľnevel'ku. Mame tu i sanatoriju, co otpočívajú ľuže - tu hned jak prizece do valala, ta hnet tam. Je tu i jeden cex, co žeň siju kedi co treba - taški, košuľe... Tam pracuje (!) pejzešad ľuzi. Opxodi - sklepí - mame take... Každodenne zboží (!) tam predavajú. Xlib nam privoža is Seredňoho. Tam su pekarňe, xarita tam pri koscel'e, otud (!) nam dvaraz do tižna privažaju a mi tu rozseľujeme.

(Informátor: Emil Kuberka, narodený v roku 1926; 16. septembra 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

D o v h e

O svojej obci. - *Ta dajno bula na jennim koncu xiža, na druhim koncu paru xiže, no ta jenno išlo do druhého, ta kaza li, no, jake to dluhe selo, že nemož dojs do xiži. No a potom maj še postrojilo veľo xižox, to tak nazvali s teho, že to je Dolha.*

Slovakox tu teras uš malo. Naša ul'ica bula Čapajeva, do teho roku. A teras už vibrali druheho holovu, precedateľa tej radi, ta on našu ulicu nazval Slovacku. Teras uš poumirali starše a molodoš, to šicko še uš pomišalo. Mi uš take stare, pres šezzešat. zeci naše su uš take: ona Slovačka, hlop Ruski - Rusnak, ta kažeme, bo Ruski, to prijezzi, a Rusnak ten, čo tu biva...

Slovaki tu še takoj roziťi. I moja mama i tato. Oňi hosiťi za hranice, na Čehoh buťi. Tu ľuže najvecej uhl'e paľili. Gazdovali, kravi tri-maťi, koňe, ta s koňmi potom išli do ľesa, drevo vezli - tu, ze še uhl'e paľili - panom.

(Informátorka: Lucija Trikurová, narodená v roku 1935; 17. septembra 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

Kamianycka Huta (miestna časť Seredňa Huta)

Zo spomienok. - Malam zesed' roki - abo jedenac? -, jag naše Hufaňe vošli šitki f Čexoslovakiju. To, co v d'ectve bolo, to pametam za každoho Huťana. Oňi sa smejud, že oňi toto zaboli, že jag ja pametam. Ta ja pametam, bo ja tu zostala. Naše Huťaňe odišli. Tu na Huce, bolo sto čisel a zostało peľ xiž iz lúzmi. Taka Huta zostala, že nijaka. Na Suxej Huce zostało šesnac xiž a tu lem peľ. A šče u naz bola Skľena Huta - tam nix-to nezostal, vošli fšetki (!) lúze. No a teraz tu mame s calej Verxovini tix-Rusnakox.

Ocez robil tu na Huce, poki šče žil, xosil do lesa, drevo rezali. Inak-šej roboti ſebolo. A už f ſtereceďvomom roku načal se kalxos, ocez iſol do kalxoza, karmil vole - taku mal robotu. No a ja robila na poľu iz ženami, kopala, žniva bolo veľo. Učilam se od maľenka. Iz d'ectva ſeznalam nič dobroho, lem robotu. Vece zeci ſebolo, mama xora bola, ležala ... Ta tak. Ked jem mala osemnás roki, odalam se, muš prišol, malo bolo lekše. Robíme i do-teras. Xúdoba je - krumpl'e ſasíť ... A teraz vikopujeme. Fšetko (!) treba robiť - beliť, posaňť, pokopať ...

(Informátorka: Marija Krajňanska, narodená v roku 1936; 20. septembra 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

Klenovec

Zo spomienok. - To bolo v júli, žito bolo. Mi z bratom zmo vior-tovali, vikopalí dookola kostola, žebi to bolo rouno. No a žito zmo tam za-sjalí. Ja som xodila zvoňiť - aj na ňedeľu, aj f sobotu vešer, fšel'jak som xodila zvoňiť. Ras f sobotu poobede som išla, višla som na turňu, zašala som zvoňiť. A tag mi daako - to ſezabudňem - (... len ednim zvonom som zvoňila, bo edon bul puknuti a edon zveli Maďari, kod bula vojna, ta len ednim som zvoňila, tod zvon je teraz tu), vjet'e, ja som zvoňila a tod zvon mi fše stal. Tod zvon mi tag smutne zvoňil, bo ja som ho ſevladala tiahat (fše som zvoňila, nježe prvi ras som zvoňila). Ta uš som ho ſevladala a fše len som tiahal. Tak som dlho zvoňila a ak som dozvoňila, ta (fše som ma-la taku zvišku - privišku po kuenouški -, že som sa ponatáhovala tag na oblok a pozerala dole, ši tam dakto nje je) som sa ponatáhovala na oblok - njeď ſikoho. Pekñe som zišla s turňi (a fše som za ſebou dvere zamkla, ak som ſla na turňu zvoňiť) a uš takto stojim a uš trimem kľuž, že skruťim - akože zamkňem - a idem von. Ale ja som už ſestihla s kľušom skruťiť - takto som ho ešče mala v ruke -, koľ takto zozadu on prišol, tutto mi xit-

nul ruku - ja som ho ňevidela, bo som bula takto na dvere -, skrutnul mi ruku, toto mi viskošilo bulo. A ja som tag, ag bi som potrplala šitka. Ņerozumela som, že ſo sa stalo.

(Informátorka: Mária Klajnová, narodená v roku 1930; 20. mája 1997 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

Koľčine

O dedine a práci jej obyvateľov. - Hutori se, že pret tristo rokami tu prišli Čechi, Maďari aj Slovaci. Čechi prišli zo Štôla (pri Košicoh). Taka mišaňina to bola - ſe nem Maďar, ſe nem Točt, ſi ki, babam, az ajtoú - i Slovaci i Maďar, mila moja, otvor mi zvere. Slovaci - tu na Višním koncu - ſicko buli rimokatolíki, potom se pomiňali.

Fridiešovo, to bul grofský valal. Bula tu kopačkarňa, moj ocec takoj tam bul veduci (!). Robili tam kopačky, aršovi. To taka hamra bola. No a tu dohru bola železarňa, zlevarňa. To fridiešouska železarňa volali. Ta lúze najvece leiem u fabrikoh robili. A ko mal zem, ta gazzoval, hejže. I mi sme gazzovali. Nebulo podlo. Roboti bolo dosta. Hlopi robili u fabriki. Teraz ſed roboti, ſed ničoho.

Ešče za Česko-Slovenska maľi sme tu slovensku školu. Do českej školy mi pag hošili do Čiňadíjova, tam bola meščanka. Tam som hošila do meščanki. Na to prišli Maďari, ta to se zmenilo. Pak prišli Ruske, vojna.

(Informátorky: Helena Verbovská, narodená v roku 1916, a Veronika Maštalerová, narodená v roku 1926; 20. mája 1997 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

Lysyčeve

O práci v hámri. - Privažalí železo sem (!), uhľe lúže paľili u lese, bo treba bolo železo pozohrevac. Železo se hrelo i pod hamru. Tam kuski se rubali, motiki se robili - po štracec, po tricecpejz motikox treba na ſeň zrobili bolo. Čeres karčmu iž voda na rašubňu dolu a goľesa su take veľke jag v mliňe. Voda pada na luti (!) a goľesa se obracaju. Kľepač pod ňima bije na motiku a rošíruje ju. Fajno zrobilo se to. Po tri zmini se robili. Rano u dva hozin se stavalo, do osem hozin jenna a do dvoch hozin druhá a o dve hozin treca do večera robi zmina. A ſtiri kľepače buli. Dvanásť rok zme robiili. Okuľaroh na oči nebulo ani rukavicoch na rukoh nebulo¹.

(Informátor: Karol Zavacký, narodený v roku 1931; 18. septembra 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

S e r e d n e

O jedlách. - Na Kračun, to Vjanoce, buťi take jedla... Može i u vas še tak vola - bobal'ki, bobal'ki z makom, bobal'ki z orexami, bobalki s sirom, sušene slíjuki (varene), riba. Same posne jedla. A hribi -, to na Svatí večar. A najvecej použená kapusta, to holupki še volal'i. To še robi riža z mesom, zomle-tim, a zaľiva še šmetankou. Šmetanki bulo, bo Seredňe bul vel'ki gazdoušski valal. Mi tu malí jarmarki každi tizzeň, veľo opxodox žme malí - sklepí še volal'i -, štiri-pejc me sarňi d'me malí. Luze malí veľo kravi, mlíka bulo, ta še varila zameška. Zameška, to je s tengeričanej muki. To najlepše bulo i najskorše. I krompľe - krompľe nasuxo, krompľe zapravene z mlíkom, zo šmetankou. Toto še varilo. A pasuľa. Pasuľa, to same hľadne može, co u každej rozini je i do ňešnho dňa. A po pjatkam-stredam, to mušela buc pasuľa - pasuľa is kapustou, naslatko (to iz mlíkom, abo ľem iz mlíkom zapravena) a je pasuľa u posce, zapražovaná. To ľem še robila taka mala zapraška, na olahu, malo-malo mučki, cibul'ka jedna. To še zaľvalo a dodaval'i še do toho lečki, na kocki narezane cesto. S kisnutoho cesta še robili kručeňki - z makom, s sirom, knedl'i, take na pari, pečene i varene buxti. Iz makom še posipalo, s cukrom, zeci povipivali po finši mlíka a išli še bavic abo kupac še.

(Informátorka: Katarína Berecová, narodená v roku 1936; 30. mája 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, prepisal Ladislav Bartko.)

S t o r o ž n y c i a

O svojej rodine. - Moja mac oti iz Jovra-Darma. Pretim majže cali valal bul slovenski. Buťi i paru Maďare, ňeveľo. A tag u valaľe mi hutoreli po slovenski - tim jazikom, co ja z vami teraz hutorim. Ocec prišol iz Lučok, Mixalouškoho okresu. Tedi to, dumam, bul Sobranski okres, kec pametam dobre. Mac še volala Touť Marija. Von jak prišol tu, ta voňi še poženili. Ocez bul starší, bo ocec še narozel tišiošemsto-šejzešaževjatohu a mac še narozela tišiošemstoošemzešatrecuhu roku. No poza toho užek buli žme veľo zeci - šejz, zeci žme buli. A šicke zíjuki. Malí žme veľku starojsc. Ale ocec xožel do Ameriki i zarabľal peňeži. Štiri raz bul u Ameriki. I tu mac nakupela žemi. Šízem hektari žemi kupela za toti peňeži, co ocez zarabľal. Štiri raz bul doma i nazad išou (!). Žil'i žme tag jag druhi hospodarski luze, kotri robeli na žemi. Šicki žme robeli, ale žil'i žme dobre. To jak čľevek spomnie, kez uže spomina toti časi a tamti časi, to predobore nam bulo. Malí žme šickohó dojs, šickohó žme malí dojs.

(Informátorka: Marhareta Kuzmová, narodená v roku 1926; 28. mája 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivska a Š. Lipták, zapísal Ladislav Bartko.)

T u r j i R e m e t y

O dedine a osobné spomienky. - Naše pretki tu prišli u tišizosemstodvacec šestim roku zo Slovenska. Žeci jich tu se rozili. Oňi robili u ľesox, robili rizne. Drevo spuščali, no a toto drevo se vozilo do Perečina, do Baklinki (to bola fabrika Baklinka). Tag hutorel moj ocec. Ocez moj rozeni tišizosemstošesemzešat pjatim roku, ja u zevetnactim roku. Mame tu i kroniku. Ja šickej mena tam popisal - čo robili na rizni (drevo rizňovali), čo uhl'e pařili.

Za peršej republiku tu bola česka škola - učitele boli česke - a ruska škola, taka potkarpacka, ňe ukrajinska. No a f Perečinē bola meščanka, tag-že zme xožili ſicke Slovaki do Perečina do meščanki. Tri roki som xožil do meščanki za Čexox. A potom ešči bola f Perečinē pokračovaci škola, tak se nazivala. Taka bola jag učňouška škola. Potom Čexi odejšli, prišli Maďare, zabrali do vojska. Tag mi bul na tri roki u vojakox, v Budapešce. Ja tri roki vishužil, potom som prišol domu, som se ožeňil. Šez mešace zme požili do-vjedna, ta zabrali nazad Maďare. Potom som prišol ešči raz a som doma. Naše Slovaki optovali staži - mama, rodiče, braci, šestri, ſicke optovali. Oňi buli doma a ja tu ſebul, ta žena čekala a jak som se vracil, tedi už nemož bulo optovac.

(Informátor: Anton Šlosar, narodený v roku 1919; Dňa 31. mája 1996 nahrali L. Bartko, N. Dzendzelivsk a Š. Lipták, prepísal Ladislav Bartko.)

Poznámka

¹ Na záhytenie javov vznikajúcich v súvislých prehovoroch používame tu ešte tieto znaky: _ = znak označujúci splývavú, resp. zjednodušenú výslovnosť hlások na hranici slov ( ); na záhytenie neznelého páru zadopodnebnej neznelej spoluhlásky x (ch) nepoužívame tzv. gamu (γ), ale písmeno znelého konsonantu h; ak prízvuk v troj- a viacslabičných slováčach nie je na penultime (na druhej slabike od konca v troj- a viacslabičných slováčach), označujeme ho tučným písmom samohlásky v prizvučnej slabike; svoju pochybnosť o správnosti záhyteného javu signalizujeme výkričníkom v zátvorke (!).

Dvestoročný život Slovákov medzi prevládajúcim ukrajinským obyvateľstvom, odtrhnutých od slovenskej zeme, nechal určité stopy na ich priezviskách. Predovšetkým sa to prejavilo v tom, že zmiešané slovensko-ukrajinské rodiny, počet ktorých sa stále zväčšuje, zvýšili celkový počet priezvisiek Slovákov. Avšak viditeľnejší je dvestoročný tlak maďarskej štátnej administratívy, v dôsledku ktorého sa časť pôvodne slovenských priezvisiek zmenila na priezviská maďarské.

V našom referáte sme sa zastavili len pri priezviskách tých ukrajinských Slovákov, nositelia ktorých sa ubránili tlaku maďarskej asimilácie. Zvlášť by sa dalo hovoriť o priezviskách tej časti Slovákov, ktorá je pre slovenský národ definitívne stratená, teda o tých Slovácoch, priezviská ktorých zachovávajú len pomadárčené epitafy na cintorínoch Užhorodu a jeho okolia. Ale táto problematika si zaslhuje osobitnú pozornosť.

Literatúra

¹ ČUČKA, P. P.: Familiji zakarpatskych Slovakov. In: Issledovanija po slovackom jazyke. Moskva, Rossijskaja AN, Institut slavjanovedenija i balkanistiki 1992, s. 202-220.

² ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Užskej župy. Prešov 1995.

³ SZABÓ, I.: Ugocsa megye. Budapest 1937.

⁴ KNIEZSA, I.: Magyarország népei a XI. században. Budapest 1937.

⁵ ČUČKA, P.P.: Zakarpatski videtnonimni prizvišča. In: Pytaňna sučasnoji onomastiky. Kyjiv, Institut movoznavstva AN URSR 1976, s. 127-132.

⁶ ČUČKA, P.P.: Antroponimija Zakarpat'ja (Rukopis doktorskoji dysertacij). Knyha druha). Kyjivskyj universytet 1969, s. 692-696.

⁷ ČUČKA, P.P.: Zachidnoslovjanizmy v antroponimiji sučasnoho naseleňja Zakarpat'ja. In: Problemy slavjanoznavstva, Lviv 1983, č. 27, s. 103-111.

⁸ ČUČKA, P.P.: Do pytaňna pro davnist' prizvišč u slovjanskych narodiv. In: Problemy slavjanoznavstva. Lviv 1978. č. 17, s. 104-111.